

Рецензия

От проф. д-р Златко Добрев на дисертационния труд на доц. д-р Мира Цветкова-Арсова за присъждане на научната степен „Доктор на науките” по научно направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика) на тема: „Равнище на представите за пространство и за собственото тяло у зрително затруднени ученици в начална училищна възраст”.

Без съмнение темата е твърде актуална. От заглавието проличава, че става дума за анализ на няколко проблема от много гледни точки в теоретически и практически план.

Свързана е с изключително важни проблеми на обучението, възпитанието и развитието на децата със зрителни затруднения.

В глава първа „Развитие на представите за пространство и за собствено тяло у зрително затруднените деца (ЗЗД)”, авторката прави подробен анализ на съществени за целта и задачите на изследването понятия и термини. Прави разграничение между термините „представа”, „понятие”, „умение”, които често неправилно се използват като синоними. Позовава се на становищата на различни чуждестранни автори, изяснявайки свои разбирания. Известно е, че доц. Цветкова владее няколко чужди езици, което и позволява да анализира диференцирано същността и съдържанието на редица понятия.

В резултат от това се изтъква, че равнището на представите при ЗЗД се отличава с редица особености: те са стеснени, фрагментарни, неадекватни, ниско равнище на обобщеност и др. Това има значение за селекцията на адекватни методи и средства за преодоляване на различни трудности в процеса на обучението и различни други дейности.

Характеристиката на представите при ЗЗД се оказва незаменима база за изграждането на по-точни представи за собственото им тяло. А това означава и за успешното обучение и развитие. Авторката по убедителен начин доказва необходимостта от подобен подход в собственото си изследване в глава трета и четвърта.

Заслужено внимание в тази първа глава се отделя на въпроса за развитието на пространствените представи. В исторически аспект се посочват схващанията на много специалисти от чужбина, като се изтъкват определени научно обосновани постижения.

Разбира се, от гледна точка на възрастови особености, степен на зрително нарушение, времето на възникване на увредата (сляпо родени, късно ослепели) и други фактори.

Интересно е да се отбележи, че до тези изводи стигат в своите изследвания проф. Вл. Радулов и доц. М. Цветкова (2011 г.). Значително внимание за по-добрите резултати в тези насоки оказва обучение по ориентиране и мобилност, а също и някои специфични стратегии и методи в рамките на специалните програми.

В глава втора „Място на представите за пространство и за собственото тяло в обучението по ориентиране и мобилност”, голямо внимание се отделя на ориентирането и мобилността за успешното формиране на пространствените представи, за безопасното и ефективно придвижване на ЗЗД в пространството.

И тук се анализират становищата на изтъкнати автори. Тяхното мнение и заключения се свързва с необходимостта тези ученици да изучават специална дисциплина по „Ориентиране и мобилност”. Доц. Цветкова отделя заслужено внимание на въпроса за групите ЗЗ, имащи потребност от тази дисциплина. И в тази насока особено важни са някои изисквания: степен на зрително увреждане, възраст, допълнителни увреждания и др. Отделя се внимание на една специфична група ЗЗД и на възрастни с физически увреждания, с интелектуална недостатъчност, сляпо-глухи. Прави се изключително важен извод, а именно: обучението при всяка една група е твърде специфично и изисква определени адаптации и модификации.

В посочените изисквания доц. Цветкова разработва и други свои изследвания: в своя университетски учебник „Ориентиране и мобилност” (2003, 2008 г.). Във връзка с това, според мен, напълно основателно е обобщението на авторката, че всички ЗЗ трябва да получат обучение по ориентиране и мобилност, независимо от възраст и степен на зрително увреждане.

Акцент в обучението има работата по развитие на слуховите, тактилните, обонятелните и температурните възприятия. В своята съвкупост по-високото равнище на развитие на тези възприятия допринася за изграждането на по-точни представи за пространството и собственото тяло.

От вниманието на доц. Цветкова не са убегнали и други фактори, които влияят върху началното обучение на ЗЗД, като формиране на положителни мотиви за обучение, на някои предварителни качества и умения и др.

В тази теоретическа част от изследването не са пропуснати и въпросите за преподаване на „ориентиране и мобилност” при интегрираното и включващото обучение на учениците.

Конкретиката на теоретичния анализ на тази сложна проблематика, на нейната дидактико-методическа насоченост, практическа реализация, според мен, са значителен успех за авторката, както и за нейната експериментална дейност в тези аспекти, за които става дума в по-нататъшното изложение на дисертационния труд.

В глава трета е представена постановката на изследването. В логическа последователност са формулирани основните хипотези, задачите, методиката на изследването, контингента. В прецизни таблици по редица критерии се посочват учениците, участващи в проучването. На лице е диференциация по редица показатели като възраст, клас, пол, зрителна диагноза, визус и др. Същото се отнася и за ученици със ЗЗ на интегрирано обучение в масово училище. Посочени са градовете, в които се обучават интегрираните ученици от цялата страна. Тези данни представени по редица диференцирани показатели са важна предпоставка за прецизна характеристика на резултатите.

Аналогична е ситуацията с учителите по ориентиране и мобилност от специалните училища за такива деца в София и Варна, обект на изследването.

Според всички основни изисквания за подобно проучване е представена методиката и процедурата на изследването. Става дума за теста на Хил (1981 г.), включващ 72 задачи, както и за въпросника за учителите при обучението по ориентиране и мобилност от специалните училища, за ресурсните учители при работата с интегрирани ученици със зрителни затруднения от масовите училища. Този въпросник включва 20 въпроса, разработени от авторката. Интересно е да се отбележи, че става въпрос за 4 основни групи структурирани въпроси, свързани с равнището на подготовка на учителите, с разработена от тях методика на преподаване, ученически стаж с опит относно обучение на ЗЗ ученици и др. Тези данни са посочени прецизно в приложение 2 (стр. 232).

Важно е да се изтъкне, че основната цел и конкретните задачи на изследването са ориентирани към най-съществените му аспекти – общо 3:

- а) сравнителна съпоставка между пространствени представи и представите за собствено тяло при напълно слепи и при слабовиждащи ученици на възраст от 6 до 12 г.;
- б) съпоставка на същите представи между интегрирани ученици в масовото училище и ЗЗ деца, обучаващи се в специално училище;
- в) да се установи до колко учителите по ориентиране и мобилност в специалното училище и ресурсните учители работят с тези ученици върху формирането на пространствените представи и представите за тялото.

В тези 3 основни насоки са и хипотезите на проучването – общо 7, като всяка от тях включва основна и алтернативна хипотеза. В непосредствена връзка с основните цели и хипотези са формулирани конкретните задачи – общо 8 на брой.

По убедителен начин са представени методите на изследването – 6 основни метода, които са адекватни на целта и конкретните задачи.

В глава четвърта се прави статистическа обработка на данните. Използва се програмата SPSS, а също и Excel. По-конкретно става въпрос за анализа на данните по теста на Хил (1981 г.) за установяване на избрани позиционни представи, както и на резултатите от въпросника за ресурсните учители и учителите по ориентиране и мобилност. На базата на много таблици, диаграми, графики и сравнителни съпоставки, се обосновават значими теоретически и практически изводи. Те имат подчертана дидактико-методическа роля и биха допринесли за подобряване равнището на обучението и социализацията на тези ученици. Съществено е да се изтъкне, че при анализа се имат предвид разнообразни показатели: вид на училището, специално или общообразователно, клас, пол, степен на зрително увреждане и др.

Важно е да се отбележи, че при разкриване на определени зависимости се използват други методи. Такъв е случаят с теста на Стюдънт, защото някои от показателите, като слепота или слабо зрение, имат повече от една разновидност.

Анализът на данните показва, че интегрираното обучение на ЗЗД има голям компенсаторен ефект. Тревожен е фактът, че болшинството ресурсни учители нямат разработена собствена програма или готова методика за работа с децата.

Преценката на авторката за хипотеза първа се потвърждава от алтернативната хипотеза. Същото се отнася за хипотеза втора, трета и пета. Хипотеза шеста се потвърждава частично. Причините са във факта, че учителите по ориентиране и мобилност в специалното училище осъзнават по-добре значението на пространствените представи и представата за собствено тяло на ЗЗД в сравнение с ресурсните учители. Хипотеза седем се потвърждава изцяло, тъй като учителите по ориентиране и мобилност в специалното училище разполагат с разработена методика или програма за работа с учениците в сравнение с ресурсните учители.

В обобщен план следва да се подчертае, че цялостният количествен и качествен анализ на резултатите от изследването се основава на задълбочена характеристика. Широките познания на доц. Цветкова й позволяват да стигне до конкретни детайли в обучението и развитието на учениците със зрителни затруднения. Разбира се, това има значение и за подготовката на учителите и ресурсните учители.

Без съмнение съпоставката на данните от проучването между ЗЗД и тези без подобни нарушения, както и между учителите по ориентиране и мобилност и ресурсните учители са довели до положителни резултати, както и за разкриване на ефективни методи, средства и форми на работа.

В отделен параграф към глава четвърта под заглавие „Дискусия” доц. Цветкова изяснява значимостта на определени фактори за конкретните постижения на учениците. С убедителни аргументи се защитава тезата, че децата със зрителни затруднения, които са на интегрирано обучение в масово училище, формират високо равнище на развитие на пространствените представи и представите за своето тяло, което е в противоречие с нейните предварителни очаквания. Причините са свързани с по-широката и разнообразна информация за околния свят, в по-голямата възможност за общуване със съвръстниците си без нарушения. Този факт има голямо значение за обучението на децата със зрителни затруднения.

В параграф „Изводи и препоръки” са формулирани конкретни и съществени изводи за теорията и училищната практика при обучението на тези ученици, както и съвременни форми за повишаване професионалната квалификация на учителите и ресурсните учители. Изтъква се необходимостта от приложението на подходящи форми за стимулиране на родителите на децата със зрителни затруднения с цел по-активно включване в процесите на формиране и развитие на пространствените представи и представите за собственото тяло у децата още от най-ранна възраст, включително и в училищна възраст. Някои от подходящите форми на работа са: родителски семинари, родителски уикенди и др.

В параграфа „Приноси на дисертационния труд” авторката правилно ги е диференцирала в две насоки: приноси с научно-теоретичен характер и приноси с научно-приложен характер. Към първите особено внимание заслужават изборът на подходяща оценъчна процедура за установяване равнището на представите за пространство и за собствено тяло у всички зрително затруднени ученици в начално училищна възраст, обучаващи се в специално училище в България, а също и за интегрираните в масово училище. Изтъква се, че първата част от специалната програма по ориентиране и мобилност е в известен смисъл подценявана у нас.

Към приносите с научно-приложен характер оправдан интерес представлява фактът, че за първи път в България е апробиран тестът на Хил, като твърде подходящ за измерване на тези представи.

У нас в системата на ресурсното подпомагане липсва точна методика за преподаване на представите за пространство и за собствено тяло. Във връзка с това, настоящата разработка стимулира ресурсните учители, които разработиха такава методика, а не по-малка част от тях започнаха да използват методики, прилагани в специалното училище. По този начин се доказва ефективността на интегрираното и включващото обучение на ЗЗД в България.

Заклучение

Темата на дисертационния труд на доц. д-р Мира Цветкова има важно значение за педагогиката на децата със зрителни нарушения. Обхваща сложна проблематика, която у нас не е достатъчно изследвана. Ето защо има конкретна роля за правилното развитие и успешната социализация на тези личности. В процеса на работата върху дисертацията, авторката е използвала 150 източници. Само 19 от тях са на кирилица, а останалите – на латиница.

Научните приноси, които е постигнала авторката, имат голямо значение за ефективното обучение и развитие на ЗЗД. Но тези приноси, както и цялостните изводи от изследването биха допринесли за подобряване на подготовката на учителите в масовото училище, в специалното училище, а също и за ресурсните учители.

Познавам М. Цветкова още от студентските ѝ години. Правеше впечатление със своя повишен интерес към специалната педагогика. Днес тя е известен специалист в областта на педагогиката за зрително затруднени. Тя притежава твърде положителни качества като ерудиран преподавател, колега със своето трудолюбие, толерантност, отзивчивост и др.

Според мен нейното изследване с неговите научно-теоретически и практически приноси заслужава високо признание. Във връзка с това, с професионална и морална убеденост, предлагам на доц. д-р Мира Цветкова да бъде присъдена научната степен „Доктор на науките” по научно направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика).

06.09.2014 г.

проф. д-р Златко Добрев